De fide et auctoritate Appiani in bellis Romanorum civilibus enarrandis (,) exploratis fontibus, quibus usus esse videtur. *Scripsit* Dr. J. A. Wijnne. Groningae, 1855. 129 pagg.

Εἰ μὲν φράσω τἀληθὲς, οὐχί σ' εὐφρανῶ·
εἰ δ' εὐφρανῶ τί σ', οὐχὶ τἀληθὲς φράσω.

Agatho.

In Junij 1854 heeft het Prov. Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen de volgende vraag voorgesteld, ter beantwoording vóór of uiterlijk op den 30 November 1856:

Examinetur fides Appiani in bellis Romanorum civilibus enarrandis, exploratis diligenter fontibus, quibus usus esse videatur.

Dat tot deze prijsvraag de verhandeling van Dr. Wijnne in eenige betrekking staat, laat zich wel terstond vermoeden, doch blijkt niet duidelijk, daar het boek geen woord bevat, dat strekken kan tot toelichting van zijn' oorsprong. Slechts deelt de S. op bl. 2 ons mede, dat hij het aan anderen overlaat, naar de bronnen van het geheele werk van Appianus te onderzoeken, en het hem lust zich te bepalen tot de navorsching van die, welke voor de *Bella Civilia* gebruikt zijn. Wat er ook van zij, ik geloof dat wij ons minder over de verhaaste verschijning van Dr. W.'s geschrift verheugen mogen, dan het betreuren, dat hij redenen gehad heeft om de vruchten

zijner nasporingen niet eerst, behoorlijk gerijpt, ter keuring aan te bieden aan genoemd Genootschap. Vermoedelijk zou hij dan beter het belang der wetenschap behartigd hebben, die nu door de uitgave van zijn werk niet alleen niet gebaat is, maar welligt te minder kans heeft om spoedig met een goed kritisch vertoog over de bronnen van Appianus verrijkt te worden.

Zonder elk onderdeel van het geschrift naauwkeurig te ontleden, vertrouw ik in dit verslag te zullen bewijzen, dat mijne harde uitspraak niet berust op losse gronden. Meer opzettelijk zal ik mij met dat gedeelte bezig houden, hetwelk aan het onderzoek naar de bronnen van Appianus gewijd is; doch in het algemeen hem, die het boek niet van nabij kent, op een standpunt trachten te plaatsen, van waar hij, bij een overzigt over het geheel, inzigt krijgt in de wetenschappelijke waarde der gedane nasporingen en bevindingen. Met dit doel wil ik nu eens den S. geregeld volgen, waar hij is voorgegaan, en doen uitkomen, in welken trant en met welken uitslag hij gewerkt heeft; dan weêr aantoonen, waar ik zijne voetstappen niet heb aangetroffen, en hoe hij, naar mijn oordeel, tot meer volledige en betere uitkomsten had kunnen geraken. Het pleit over taal en stijl beslisse ieder voor zich: want dikwijls zal ik Dr. W. zelven laten spreken.

De S. heeft zijn werk in 8 Capita verdeeld, van welke de 3 eerste tot opschrift hebben:

I. *De fontibus, quibus A. libro primo de Bellis Civilibus usus esse videtur.*

II. *Investigatur, quosnam scriptores A. libro secundo adhibuerit.*

III. *Quaeritur, quosnam auctores A. libro tertio, quarto, quinto contulerit.*

Ik houd deze verdeeling voor allerongelukkigst gekozen: want hoe aannemelijk zij ook schijne voor het werk van Appianus, voor de schriften, van welke deze zich bediend heeft, is zij eene verbrokkeling, die op hare beurt weêr oorzaak is van een omslagtig en gerekt betoog. Zoo komen Sallustius, Caesar en Diodorus in Cap. I en II voor; Asinius Pollio, Octavianus en Suetonius in Cap. II en III; Nepos, Cicero, Livius, Vel-

leius, Valerius Maximus, Frontinus, Florus en Plutarchus in Cap. I, II en III; ja zelfs wordt *Cicero's Leven* van den laatste voor een klein gedeelte in Cap. II, voor het overige in Cap. III behandeld. Rekent men hierbij nog dit, dat in § 2 van Cap. I en in § 1 van Cap. II en III eene opsomming plaats heeft van de bekende en van onbekende bronnen voor het door Appianus beschrevene tijdvak, dat vervolgens deze bronnen weêr hoopsgewijze in de §§ worden opgenoemd en nagegaan, telkens met eene soort van voorafspraak of kleine inleiding, dan zal men zich eenigermate een denkbeeld kunnen vormen van het breedvoerige en langwijlige van het geheel.

Kunstmatiger, niet doelmatiger noem ik de versnippering van het betoog *de fide et auctoritate* in de volgende Capita:

IV. *Quid et quantum A. e fontibus suis desumsit? sive de natura et indole librorum de Bellis Civilibus.*

V. *De Appiani iudicio historico.*

VI. *Qua cura ac diligentia A. in historia conscribenda versatus est?*

VII. *De Appiani fide et veritate* (p. 75—127).

Hoe toch zou, anders dan ten koste eener verbreking van hetgeen ten naauwste verbonden is, eene beschouwing over »iudicium historicum" te scheiden zijn van eene juiste waardering van »cura ac diligentia"; hoe vooral deze mogelijk, zonder te treden op het gebied van »fides et veritas"; hoe eindelijk buiten dit alles om »natura et indoles" volledig en naar waarheid te beschrijven? Dat bij zulk een versnipperen de bondigheid van redenering niet weinig lijdt, en ook hier beknoptheid van voorstelling ten offer gebragt is, springt van zelf in het oog. Is nu dit andere deel van het onderzoek afgeloopen en het eindvonnis, welk dan ook, over Appianus uitgesproken, dan ontvangen wij tot toegift Cap. VIII. *De orationibus in Appiani libris de Bellis Civilibus obviis*, een op zich zelf niets beteekenend aanhangsel van nog geen 3 bladzijden, welks zonderling begin: »Appianus homines non tantum agentes, sed loquentes in historiam suam induxit", bij den lezer onwillekeurig den indruk maakt, als had de S. een' zijdelingschen blik op Babrius c. s. geworpen. Intusschen wordt deze

indruk spoedig uitgewischt, en de zaak eenigzins opgehelderd door: »Affert enim perplures[1] orationes a Sulla, a Caesare, a »Pompeio, — ad hostes, ad milites, — ad viros modo dictos, »ad *nullum non* habitas." Het laatste is ten minste geheel nieuw, zelfs voor de uitverkorenen, bedoeld bij het: »Haud »credo, hodie multos fore, qui nesciant, has orationes non eo »modo, quo Appianus velit, habitas esse." In ernst, door die redevoeringen niet, gelijk met sommige geschied is, in het overige deel der verhandeling te bespreken, maar ze buiten dadelijk verband te stellen met bronnen en feiten, door ze af te zonderen van de algemeene beschouwing over »fides et ve»ritas," heeft de S. een' ergen misslag begaan, dien hij toch even gemakkelijk had *kunnen*, als volstrekt *moeten* vermijden.

Eene verdeeling, welke niet den vorm alleen betreft, maar op het gansche wezen van het boek een' zoo ongunstigen invloed heeft uitgeoefend, mag gewis niet beschouwd worden als eene zaak van ondergeschikt belang. Naar mijn inzien had de S. de natuurlijke splitsing van zijn onderwerp in 2 hoofdafdeelingen, I. *Fontes*, II. *Fides et auctoritas*, moeten volgen, en dan verder om geene Boeken van APPIANUS, om geene scheiding in Capita zich moeten bekreunen, zoodat het onderzoek naar eene bron, eenmaal begonnen, tevens doorgezet en geeindigd was geworden. Doch ook buiten de gebreken, welke men kan aanmerken als voortgevloeid uit de door Dr. W. gekozene verdeeling, lijdt zijn onderzoek nog aan menig ander euvel, dat door geen' stalen vlijt wordt vergoed. Ik zal mijn oordeel niet zamenvatten, eer wij zijne gangen hebben nagegaan. Dan kan men het toetsen aan eigene ondervinding. Het eerste Caput zal ik vrij geregeld doorloopen, de andere niet uit het oog verliezen.

§ 1. *De Appiano aut rerum scriptore aut compilatore* (bl. 1, 2). Naar het opschrift te oordeelen, schijnt men hier een ὕστερον πρότερον aan te treffen, en zou men deze § aan het slot, niet aan het begin van het onderzoek verwachten. Uit

---

[1]) Van dezen vrij zeldzamen comparativus van *permultus* komt bl. 45 s. f. het neutrum *perplura* voor.

den inhoud blijkt evenwel, dat de S. slechts namen en gevoelens van geleerden wilde opgeven, door welke Appianus, al of niet, als »compilator nullius iudicii ac plagiarius" beschouwd is. Met enkelen hunner denkt de S. veel gunstiger over hem; immers — »Quid, quod Wyttenbachius eum optimis historicis, veluti Thucydidi, Livio et similibus, nec adiungendum »nec longe postponendum iudicat?" een »quid, quod," waarmeê juist Wyttenbach zelf mogelijk het minst zou ingenomen zijn. Ik maak het op uit zijn: »Faciles hortor, ne auctoritati nimium tribuant, neque vel mihi vel cuiquam alii simpliciter affirmanti credant." En dit schreef hij nog wel, voor dat hij over het geschrift Περὶ παίδων ἀγωγῆς zijn gevoelen mededeelde, een geschrift, omtrent hetwelk vermoedelijk zijne studie grondiger, zijn blik juister, zijn oordeel meer gescherpt was dan omtrent de Ἱστορίαι van Appianus. Dan, hoe ver Dr. W.'s bewondering gaat van het »gezag," zal straks duidelijker blijken. Vertoeven wij thans een oogenblik bij het *Leven van Appianus*, hetwelk midden in deze § beschreven wordt, nadat de S. op het moeijelijke van zijn' arbeid gewezen heeft, verzoekende dat men niet meer van hem wil vergen, »quam in tanta rerum farragine praestare queat." Daarvoor was hij trouwens, zoo maar het *In magnis voluisse* hier geldig is, door het *Ultra posse* reeds gewaarborgd. Over Appianus dan lezen wij het volgende: »De persona atque vita »Appiani nihil aliud compertum habemus praeter pauca ea, »quae in fine prooemii, operi suo praemissi (Praef. 15), ipse de »se scripsit. Vixit igitur Appianus imperante Traiano ac Ha»driano, sed produxit etiam vitam usque in Antonini Pii im»perium, quo regnante historias suas edidit." — Niets minder, maar ook niets meer, behalve eene verwijzing op Schweighäuser's *Opusc. Acad.* II. p. 9 sq. en Egger's *Examen critique* p. 243 sq. Munt dit levensberigt meer door zijne kortheid uit dan door juistheid, tevens is het een merkwaardig voorbeeld van onhandige navolging. Dat in een werk, waarin uitspraak gedaan wordt over de »fides et auctoritas" van een' geschiedschrijver, op diens levensomstandigheden behoort gelet te worden, zal wel niemand ontkennen; wat echter een berigt beteekent als het boven vermelde, zal niemand begrijpen. Al

mogen wij verder uit het *Prooemium* van APPIANUS met eenigen grond gissen, dat hij nog onder het Keizerschap van ANTONINUS geleefd heeft, ofschoon dit door SCHWEIGHÄUSER bl. 11 met meerdere zekerheid uit andere gezegden van APPIANUS is opgemaakt, strookt het buitendien in onzen tijd niet met de waarheid, te beweren, dat wij van APPIANUS *niets* weten dan hetgeen hij ons daar mededeelt. Sedert dat FRONTO's *Brieven* aan het licht gekomen zijn, is zoowel de leeftijd van APPIANUS als zijn persoon nader bekend geworden. (Zie *Epp. ad Anton.* IX en *Epp. Graec.* II, III, waarvan gene door APPIANUS aan FRONTO, de andere in antwoord daarop geschreven is.) EGGER heeft bl. 245 van deze aanwinst behoorlijk partij getrokken, om aan te toonen, dat APPIANUS geschiktheid en tevens gelegenheid schijnt gehad te hebben tot het schrijven van eene goede geschiedenis van den Romeinschen staat. In plaats nu van EGGER's voorbeeld te volgen en zelf de weinige bouwstoffen voor het leven van APPIANUS te verwerken, schrijft Dr. W. bijna woordelijk een gedeelte af van hetgeen vóór eene halve eeuw door SCHWEIGHÄUSER gezegd is. Zonderling, dat iemand, die tot zinspreuk koos: »*In primis arduum videtur, res gestas* »*scribere*", zich aan zulk eene onhandigheid schuldig maakte, juist toen hij sprak *de Appiano aut rerum scriptore aut compilatore*!

Op dit ἔργου πρόσωπον τηλαυγές volgt in § 2. bl. 3—5 eene optelling van bronnen, uit welke APPIANUS *kan* geput hebben, met de aanmerking: »semel commentarios quosdam se inve»nisse testatur (c. 97), qui tradant, Sullam senatusconsulto »quodam Ἐπαφρόδιτον fuisse appellatum." Hierop wordt eerst over schriften van de GRACCHI gehandeld, dan over de *Annales* van FANNIUS, eindelijk over de *Historiae* van RUTILIUS RUFUS. Hooren wij den S. zelven: »Neque Gracchorum orationes, »quas Plutarchus saepius citat, neque Caii de fratre scriptum »aut Corneliae ad Caium epistolas novisse videtur Appianus. »Nihil enim eorum, quae ille ex iis affert, apud Appianum »legitur. Constat quidem, orationes illas collectas fuisse et »monumenta Gracchorum manus Plinii aetate adhuc exstitisse, »sed nihil probat, illas Appiano ad manum fuisse." Het kan vreemd schijnen, dat PLUTARCHUS hier zoo in het spel komt,

dat hij bijna als helper optreedt; doch die het door den S. trouw aangehaalde boekje van HEEREN wil naslaan, *de fontt. Plutarchi* ed. 1820, zal bevinden, dat HEEREN bl. 152 vlg. omtrent PLUTARCHUS bevestigt, wat Dr. W. ten opzigte van APPIANUS ontkent. Op dezen verwijst evenwel HEEREN ten onregte, als gewaagde hij van eene *Verzameling* van genoemde redevoeringen. Maar HEEREN is daar geheel aan het dwalen: want PLUTARCHUS zegt óók niet, dat hij die redevoeringen zelven gekend, of zich van zulk eene verzameling bediend heeft voor hetgeen hij er uit mededeelt, en de door HEEREN aangehaalde plaats (*Vit. C. Gracchi* XIII), die bewijzen moet, dat PLUTARCHUS de *ἐπιστόλια* van CORNELIA heeft gelezen, bewijst juist het tegendeel. Als men dus met eigen oogen ziet, dat HEEREN *invito Plutarcho* zoo schrijft, wat heeft men dan de hulp van NITZSCH in te roepen, en te verzekeren: »Plutar»chum easdem (epistolas) haud novisse, invito Heereno, af»firmat Nitzschius (*die Gracchen*, p. 455)"? Nog onbegrijpelijker is het, hoe door een gevoelen van NITZSCH over PLUTARCHUS, hetwelk ieder voor zich zelf terstond moet opvatten, eene meening omtrent APPIANUS in waarschijnlijkheid kan winnen. Immers verneemt men: »Quum enim Nitzschius quamvis »dissentiente Heereno iure dubitet, an Plutarchus eas (oratio»nes) revera viderit, eo verisimilius videtur, Appianum pauca »illa, quae e Tiberii oratione apud eum inveniuntur (c. 9, 11), »aliunde collegisse." Wat eindelijk het *βιβλίον* van CAIUS betreft, door PLUTARCHUS vermeld (*Vit. Ti. Gr.* VIII), het schijnt den S. zeker, dat het aan APPIANUS onbekend was. De reden is ook hier: »Quum id, quod Plutarchus e Caii scripto hau»sit, apud Appianum frustra quaeratur, neque hoc opus ei »innotuisse statuimus."

Op gelijken grond wordt aan de *Annales* van C. FANNIUS eene plaats onder APPIANUS' bronnen ontzegd. Wat de S. buitendien over FANNIUS aanteekent, is een uittreksel uit HEEREN's werkje (bl. 155 vlg.), bijna met dezelfde woorden, *ad* — *usque* niet uitgezonderd. Gewoonlijk is hij het dan ook met HEEREN eens, zoo namelijk, dat hij niet alleen diens methode getrouw volgt, maar dikwijls zijne woorden, een' enkelen keer zelfs zijne fouten overneemt. Wat HEEREN gezegd heeft, treedt veelal op

den voorgrond, geldt ook wel voor bewijs, is in elk geval van groot *gezag*. Na HEEREN komt KRAUSE, *Vitt. et fragm. histor. Rom.*, een bij kritische nasporingen even onzekere gids. Beiden deelen broederlijk de eer van de bouwstoffen voor RUTILIUS geleverd te hebben. »Sequatur Rutilii Rufi, probitate et »calamitate sua notissimi, Marianis temporibus innocui in exi»lium acti, historia Romana, Graece conscripta. An hoc li»bro ab urbis origine historias inceperit Rutilius, iure dubi»tatur (Heeren, Lachmann *de fontt. Liv.* II. p. 27. Contra»rium existimat Krause, p. 228.); sed eum Gracchorum tur»bas ac Marii incepta complexum esse constat. Vir fuit non »saeculi sui, sed omnis aevi optimus (Vell. Pat. II. 13. Cf. »tamen Krause, p. 229.) idemque doctissimus, Stoicus, et ut »ceteras virtutes omittamus, scriptor fide dignissimus, quem »Plutarchus, quamquam ipse non optimus iudex, veracem ac »probum vocat historicum, nisi quod Mario infestus fuerit." Nu leze men HEEREN bl. 135, dan zal men daar VELLEIUS wel niet aangehaald, over de braafheid en het ongeluk van RUTILIUS op die wijze niet gesproken, over PLUTARCHUS zoo ongunstig niet geoordeeld zien, die volgens HEEREN »plurimum ei »tribuit", volgens Dr. W., 4 regels lager, »eidem plurimum »tribuit"; — maar slaat men het werk van KRAUSE op, dan zal men door middel van bl. 228 vlg. al deze gapingen voortreffelijk kunnen aanvullen, en nog wel iets vinden, dat de S. onmiddelijk daarna heeft te pas gebragt. Al wie zoo te werk gaat, kan zeker binnen korten tijd een boek zamenstellen, maar bouwt niet op, brengt de wetenschap geene schrede vooruit. RUTILIUS wordt door APPIANUS, die anders zijne bronnen vrij geheim houdt, ééns als zegsman genoemd, *de reb. Hisp.* LXXXVIII, waar hij het beleg van Numantia beschrijft. RUTILIUS verdiende dus meer dan vele anderen, aan welke APPIANUS mogelijk iets, maar ook mogelijk niets te danken heeft, Dr. W.'s opmerkzaamheid, die in dit geval ten minste schijnt begrepen te hebben, dat men bij het zoeken van de bronnen voor de *Bella Civilia* niet de ongerijmde stelling moet aankleven, dat APPIANUS dáár geene Commentarii gebruikt heeft, van welke hij zich elders heeft bediend. Doch in 4 regels loopt de gansche zaak bij hem af, kort derhalve, maar wonderlijk

tevens. »Uti hinc cum aliqua veri specie concludere licet, »Appianum et in Gracchorum et in Marii historia quaedam ex »eo hausisse, ita augetur haec suspicio, quoniam Appianum, »uti Rutilium, Mario nonnihil infestum cognovimus, quod »infra patebit." Zoo *zal* dan later *blijken*, wat wij nu reeds *weten*!

Voegt men bij de genoemde schrijvers NEPOS en SISENNA, hieronder te vermelden, dan heeft men, wat het tijdperk der GRACCHI betreft, alle *fontes* bijeen, welke, naar aanleiding van PLUTARCHUS, voor PLUTARCHUS HEEREN, naar aanleiding van HEEREN, voor APPIANUS Dr. W. opgeeft. Toch is het waar, dat de laatste, hiermede niet geheel tevreden, APPIANUS te gunstig jegens de beide broeders gestemd acht, om niet ook andere, hun zeer toegedane schrijvers geraadpleegd te hebben. Hij betuigt dat meer dan eens, b. v. bl. 14, waar hij aanmerkt, dat LIVIUS daartoe *niet* moet gebragt worden. Maar wie vermoedelijk dán? Daaromtrent wordt niet de minste gissing gewaagd. Lag het dan zóó ver van de hand, een' geschiedschrijver op te sporen, die toen geleefd, die zelfs tot de familie der GRACCHI behoord heeft? Mij dunkt, GELLIUS *N. A.* II. 13 gaf toch wel eenigzins te kennen, dat het *P. Sempronius Asellio* kan geweest zijn, weleer Tribunus militum voor Numantia, even als RUTILIUS. Te *be*wijzen is het zeker niet, maar op hem te *ver*wijzen duizendmaal meer gepast, dan het voegzaam schijnt in een kritisch onderzoek, dat men ongevergd op zich neemt, te zeggen, dat men er volstrekt geen' lust in heeft zulke onbekende bronnen op te sporen. »Quinam hi (fontes) fuerint investigare, nihil iuvat", bl. 25. Maar — waarom het verzwegen? — over het geheel mis ik in deze verhandeling dien kritisch vorschenden blik, welken LUCRETIUS (I. 404 sqq.) door het volgende beeld zoo juist en zoo schoon ons beschrijft:

namque canes ut montivagae persaepe ferai
naribus inveniunt intectas fronde quietes,
cum semel instituerunt vestigia certa viai;
sic alid ex alio per te tute ipse videre
talibus in rebus poteris, caecasque latebras
insinuare omnis et verum protrahere inde.

Dát alleen is de weg om bronnen op te sporen, dát alleen om ze te vinden. Die daartoe geene kans ziet, geene opwekking gevoelt, hij wage zich niet op dit moeijelijk veld der kritiek, maar vermeije zich liever in lustiger oorden. Vooral moet het *per se ipsum videre* én regel én uitzondering zijn. Aan deze *lex Lucretia* heeft Dr. W. zich zwaar vergrepen. SCHWEIGHÄUSER, HEEREN, EGGER, NITZSCH, LAU, BERNHARDY, KRAUSE, ja ook KRAUSE, mogen en kunnen ons voorlichten; — waarom niet? dikwijls zien wij dan zoo veel te beter; — maar hun licht moet ons de oogen niet in die mate verblinden, — en wanneer wij er te digt bijloopen, gebeurt dit ras, — dat wij ten laatste bij al dat licht het spoor bijster worden, den gids onder den arm nemen en tot hem zeggen: »Vriend, »leid gij mij maar; gij kent den weg: want gij zijt er meer »geweest; ik durf mij best op u verlaten". Neen, overal en hier vooral, eigen onderzoek en zelfstandigheid; geen gezag, geen *αὐτὸς ἔφα*.

§ 3. »Pervenimus ad L. Corn. Sisennam". Hetgeen terstond daarop volgt, is weder, om. het bij het regte woord te noemen, zamengeflanst uit HEEREN (bl. 134) en KRAUSE (bl. 301). Over ééne fout van HEEREN is evenwel de S. gelukkig heengegleden, dat namelijk de *Historiae* van SISENNA zouden begonnen zijn »ab urbe a Gallis capta". KRAUSE heeft zich buiten schot weten te houden. Vergis ik mij niet, dan verraadt het fragment uit het *eerste* Boek bij NONIUS i. v. *protinus* eene gebeurtenis, die met den Marsischen oorlog in verband staat, en behooren de op vroegeren tijd doelende plaatsen, bij SERVIUS *Aen.* I. 242, XI. 316 en NONIUS i. v. *iuxtim*, tot SISENNA's *prooemium*. Intusschen heeft HEEREN, eenigzins buiten zijne schuld, den S., omdat hij niet uit eigen oogen zag, eene leelijke poets gespeeld. »Neque Plutarchus (*Lucull.* »I. Cf. Heeren.) eundem neglexit", schrijft Dr. W. Had hij evenwel zelf de woorden van PLUTARCHUS gelezen, dan zou het hem mogelijk gebleken zijn, dat HEEREN zich vergist heeft en SISENNA door PLUTARCHUS *niet* geciteerd wordt. Maar het loopt nog erger. HEEREN heeft zijne vergissing weldra ontdekt en bl. 137 in eene noot het gezegde herroepen, met belofte, dat hij elders zou aantoonen, dat PLUTARCHUS in andere *Levens* SI-

SENNA's *Historiae* geraadpleegd had, eene belofte, welke hij nogthans niet is nagekomen, denkelijk wel dáárom, dat SISENNA *nergens* door PLUTARCHUS wordt aangehaald en HEEREN zelden dieper doordringt. Wat doet nu Dr. W.? Beide bladzijden van HEEREN vermeldt hij naast elkander, en neemt de fout over, doch laat zich aan de verbetering niet gelegen liggen! Wat hij er ten laatste bijvoegt over SISENNA's werk als *fons* van APPIANUS, heeft niets te beteekenen: »Appianus eum »nec nominat, nec adhibuisse videtur". Het een is juist, het andere welligt onbewijsbaar, maar door »siquidem e duobus »Sisennae fragmentis nihil apud eum reperitur" zeker niet bewezen. Van SISENNA toch hebben KRAUSE en ROTH meer dan 120 fragmenten verzameld, ofschoon de meeste weinig waarde hebben. Wat is dus »duo"? *De* twee, welke de S. aanhaalt, als te vinden bij CICERO *de Div.* I. 44 en TACITUS *Hist.* III. 51? Dán — geen woord meer over SISENNA.

Thans is de beurt aan VALERIUS ANTIAS en Q. CLAUDIUS QUADRIGARIUS, »quorum operibus Appianum usum esse nullo in»dicio colligi potest". Is het niet, als lazen wij een boek »de fontibus, quibus Appianus usus *et quibus non usus* esse vi»detur"? Tot opheldering dient: »Nam neuter usquam in »eius libris nominatur, nec fragmenta, quae ex eorum anna»libus servata sunt, ad collationem adhiberi possunt". En hiermede schijnt voor de (ten minste) 75 *libri annales* van VALERIUS het pleit voldongen. Wat CLAUDIUS betreft, diens fragmenten »ad collationem adhibere" zal iedereen uit het volgende voorbeeld moeten begrijpen dat onmogelijk is. »Sic Qua»drigarius in quodam fragmento, auctore Popma ad bellum »sociale pertinente (Krause, p. 260, 261.) exemplum fidei duo»rum servorum ex urbe Grumento erga dominam suam nar»rat, quod Appiano, licet Grumenti obsidionem attingat (c. 41), »incognitum est". *Sic*! Maar heet dat kritiek? Had de S. dan liever APPIANUS *de reb. Syr.* XLII met LIVIUS XXXVIII. 25 vergeleken, waar de getuigenis van CLAUDIUS wordt opgegeven omtrent de overwinning van den Consul CN. MANLIUS op de Gallograeci. Het zou hem gebleken zijn, dat APPIANUS dáár niet met CLAUDIUS overeenstemt, maar met LIVIUS, even als in de opgave van het aantal gesneuvelden, bij gelegenheid dat

MANLIUS de Tectosagi tot aan den Halys nazette, hetwelk beiden op 8000 begrooten. Zie LIVIUS l. l. 27. Of nu LIVIUS hier uit dezelfde bron als APPIANUS, vermoedelijk het XXIIe Boek van POLYBIUS, dan of deze uit genen geput heeft, is eene andere vraag. Eéne plaats van APPIANUS hebben wij ten minste gevonden, die aan CLAUDIUS *niet* ontleend is. Zoo kunnen er meer zijn, ook in het I^e Boek der *Bella Civilia*. APPIANUS' zwijgen over zaken, die CLAUDIUS heeft opgeteekend, zoo als het gebeurde met de slaven uit Grumentum, bewijst op zich zelf niets. Mogt men met GIESEBRECHT, vermeld door KRAUSE bl. 244 vlg., als waar aannemen, dat de CLAUDIUS, door wien de in het Grieksch geschrevene *Annales* van ACILIUS zoo goed gebruikt zijn, dat hij ze als het ware vertaald heeft, — dus meen ik de gezegden van LIVIUS XXV. 39. 12 en XXXV. 14. 5 vereenigd te moeten verklaren, — mogt men aannemen, dat die CLAUDIUS geen andere is dan QUADRIGARIUS, alsdan zou uit eene vergelijking van laatstgenoemde plaats van LIVIUS met APPIANUS *de reb. Syr.* X (vgl. SCHWEIGHÄUSER *Adnott.* III. p. 173.) zijn af te leiden, dat QUADRIGARIUS aan APPIANUS wél bekend is geweest. Op zulke vermoedens valt evenwel niet te bouwen, ofschoon hij, die zorgvuldig bronnen naspoort, naar mijn oordeel, ze niet geheel over het hoofd mag zien.

De naam van CLAUDIUS gaf verder den S. aanleiding om melding te maken van PAULUS CLAUDIUS. Gaarne beken ik, dat het tot geene *zekerheid* kan gebragt worden, wie door deze valsche benaming wordt aangeduid; maar bijna even onmogelijk acht ik het, zich zulk een onderzoek gemakkelijker te maken dan door te schrijven: »Censuerunt quidem Vossius et »Schweighaeuserus, Paulum Claudium, qui ab Appiano in re»bus Gallicis fr. 3 laudatur, eundem esse ac Quadrigarium; »sed quominus iis assentiamur, prohibet cum Quadrigarii »praenomen *Quintus*, tum Krausii auctoritas, tum vero alio»rum in alia omnia discedentium opiniones (Lachm. II. not. 4, »Krause.)". Zou die »Krausii auctoritas" toevallig in het midden gelaten zijn? Mij heeft Dr. W.'s resultaat zoo weinig bevredigd, dat ik zelf een onderzoek heb ingesteld, bij hetwelk zich *Claudius Pollio* als de waarschijnlijk bedoelde

persoon heeft voorgedaan [2]. Doch al verwerpt men deze gissing, zoo men mij slechts toegeeft, dat Appianus geene *Historiae* of *Annales*, maar eene *Censura temporum* van dien Claudius of Clodius gebruikt heeft (Plutarchus *Vit. Num.* I.), dan wordt daardoor, behoudens de kracht der meeste voorbeelden, welke de S. bl. 104 vlg. bijbrengt, vrij wat afgedongen op de gegrondheid van zijn beweren: »Appianum tempora nequa»quam curasse, eum perquam socordem fuisse rationis anno»rum". Voor het overige had Appianus, wat hij nu aan Claudius zegt verschuldigd te zijn, van Caesar kunnen vernemen, *de bell. Gall.* I. 12. 5, 7. De getuigenis van Plutarchus is van meer belang, ook ter waardering van Claudius' geschrift.

Dat Heeren's »gezag" bij den S. zwaar, zeer zwaar weegt, zoodat hij somwijlen onder het gewigt er van schijnt gebukt te gaan, is ons herhaaldelijk gebleken; maar wie zou gedacht hebben, dat Appianus het werk van Lucullus *Over den Marsischen oorlog* denkelijk niet gebruikt heeft, omdat, volgens Heeren, ook Plutarchus daaruit niet veel nut heeft kunnen trekken? En toch, bl. 6 en 7 van Dr. W.'s boek staat: »In»certum est, num Appiano Luculli historia belli Marsici, Grae»ce composita, profuerit, quod tamen non credibile, quum »teste Heereno neque Plutarchus multa ex ea in suos usus con»vertere potuerit". — Hetgeen vervolgens ten aanzien van de *Annales* van Hortensius wordt aangemerkt, is zeer gegrond; maar het komt niet uit, de redenering heeft geene kracht, omdat de reden te veel in het duister ligt. »Addo Hortensii »annales, quos Velleius Pat. de bello sociali retulisse ait (II. »16), quorumque tamen Appianum immemorem vel inscium »fuisse opinor, quum Minatii Magi fortium facinorum in bello »sociali exponendo ne verbo quidem meminerit". Om dit »quum" te begrijpen en te beamen, behoort men te weten, dat Velleius, trotsch op zijn' »atavus" Minatius Magius, aan Hortensius zijne dankbare hulde brengt door te getuigen: »Cu-

[2]) Dr. H. heeft deze meening uitvoerig besproken in eene bijdrage, welke wegens plaatsgebrek eerst in het volgende Nummer kan opgenomen worden.

Red.

»ius de virtutibus cum alii, tum maxime dilucideque Q. Hor»tensius in annalibus suis retulit". Voegt men er bij, dat APPIANUS niet eens den *naam* van Minatius noemt, dán zal men geneigd zijn met den S. te gelooven, dat de *Annales* van LUCULLUS onder de bronnen van APPIANUS niet moeten geteld worden. Maar moesten zij dan vermeld zijn?

Te regt beschouwt Dr. W. de vraag, of ook SULLA's *Gedenkschriften* gebruikt zijn, als gewigtiger. Hij behandelt haar dan ook uitvoeriger, maar zeker niet beter. Op den voet zal ik hem hier niet volgen, en alleen vermelden, dat hij, hoewel APPIANUS enkele keeren bijzonderheden omtrent SULLA mededeelt, die wij bij andere schrijvers vergeefs zoeken, en jegens SULLA genegenheid betoont, er nog al toe overhelt om de vraag ontkennend te beantwoorden. Op welke gronden? Vooreerst daarop, dat APPIANUS (c. 105), van SULLA's dood sprekende, geen gewag maakt van zijne *Commentarii*, zoo als PLUTARCHUS zulks doet. Verdienen dergelijke redenen eene wederlegging, bijzonder wanneer een schrijver zich zoo weinig gelijk blijft, dat hij later (bl. 27) uit dezelfde plaatsen afleidt, dat zij uit ééne bron afkomstig zijn? En welk licht is den S. er uit opgegaan, dat het bij SULLA gemiste kenteeken bij IUBA voorkomt (*B. C.* II. 101), wel niet bij het berigt van zijn' dood, maar van zijne komst te Rome? Immers zelfs geen schemerlicht, zoodat hij bl. 11 de verklaring aflegt: »Etsi Iu»bam se novisse indicat Appianus, num eum adhibuerit haud »decernit. — Itaque haud diiudicare possumus, utrum Nepo»tis vitam Gracchorum, an Iubae historias, Sullana tempora »comprehendentes, — adierit necne". Een sterker bewijs voor zijne meening vindt evenwel de S. daarin, dat bij APPIANUS van al hetgeen PLUTARCHUS aan SULLA ontleend heeft niets te lezen staat; een bewijs, dat dan alleen van eenige kracht kan zijn, wanneer SULLA's vrij trouwe volgeling PLUTARCHUS *dezelfde* zaak *anders* verhaalt, en nog slechts in zoo verre, dat wij dan mogen besluiten, dat dáár SULLA door APPIANUS niet gevolgd schijnt. De twee plaatsen, welke de S. opgeeft, PLUT. *Sull.* XXVII en XXVIII, APP. *B. C.* I. 82 en 87, komen mij voor hiertoe te behooren, en het berigt over de nederlaag van NORBANUS (APP. I. 84) kon er nog wel bij.

Uit het aangevoerde maakt eindelijk de S. als slotsom op: »Quapropter mecum reputans, argumentis supra allatis non »tantam vim inesse, ut ab omni obiectione immunia sint, »*haudquaquam pro certo affirmare ausim*, Appiano Sullae »commentarios ad manum fuisse". Hadden wij hier met een' schrijver uit de oudheid te doen, wat zouden die »oscitantes" of »dormitantes librarii" weêr te lijden hebben! Het was dan uitgemaakt, dat door hunne achteloosheid »haudquaquam" vóór »pro certo" was ingeschoven, terwijl het achter »com»mentarios" behoorde te staan. Men zou zich daarbij met reden kunnen beroepen niet alleen op § 10, waar Sulla's naam onder de »auctores" van Appianus niet gelezen wordt, maar vooral op hetgeen de S. 3 bladz. verder zegt, om zijne gissing, dat Appianus heel veel uit Posidonius heeft overgenomen, waarschijnlijker te maken: »Denique et hoc nonnihil apud »me valet, quod Appianus in historia certaminum Marii Sul»laeque admodum a Plutarcho differt, hic vero Sullae com»mentarios, *quibus Appianum non usum esse puto*, maxime »ducem sibi praeeuntem habuit". Nu gaat die beschuldiging niet op, en is er aan geen' »lapsus calami" van een' afschrijver, maar aan een' »lapsus memoriae" bij den S. te denken.

Sulla's *Gedenkschriften*, als bron van Appianus, schijnen mij toe wel te verdienen, dat wij er eenige oogenblikken bij stilstaan, ook omdat bij dit onderzoek het verkeerde van Dr. W.'s methode zich duidelijk openbaart. Bijzonder bedoel ik het boven (bl. 161.) aangewezen euvel, dat, ofschoon niet overal, toch meer dan eens, en hier voornamelijk zich voordoet. De *Bella Civilia* heeft hij te veel beschouwd als een werk op zich zelf, en afgescheiden van de overige afdeelingen der *Romanae Historiae.* Van de eersten had hij zich voorgenomen de bronnen op te sporen; al het andere lag buiten zijne taak. Ja, het *lag* ook daarbuiten, voor zoo verre die deelen der *Historiae* zelven niet behoefden onderzocht te worden; het lag *niet* daarbuiten, voor zoo verre zij regtstreeks bronnen noemden en zijdelings bronnen verrieden. Eén van beiden, óf men moet aannemen, dat Appianus voor elk onderdeel van zijn werk, behalve de daarop uitsluitend betrekkelijke geschriften, telkens andere schrijvers heeft geraadpleegd, of hij heeft zich

overal van dezelfde bronnen bediend, zoo lang en zoo dikwijls zij hem dienen *konden.* Het eerste te vooronderstellen is even ongerijmd als het laatste natuurlijk. Maar dan moet er bij het nagaan van de bronnen voor de *Bella Civilia* ook een blik geslagen worden op andere schriften van APPIANUS. Gesteld, hij heeft gebruik gemaakt van de *Commentarii* van SULLA, kan er dan schijn van grond bestaan, dat hij ze b. v. wel voor den eersten Mithridatischen oorlog zou gebruikt hebben, maar niet bij het verhaal van hetgeen in Italië zelf tusschen de partijën van SULLA en MARIUS heeft plaats gehad; of omgekeerd? Eene tweede fout van Dr. W. doet zich, insgelijks niet doorgaans, maar onder anderen ook bij SULLA voor, dat hij namelijk te sterk zich laat medeslepen door het dwaalbegrip, alsof een schrijver, die *uit* zekere bron put, deze bron bijna *uit*put. Anders kan ik het ten minste niet verklaren, hoe het komt, dat ik meermalen aan twee schrijvers, die geene tegenstrijdige berigten, maar juist niet dezelfde bijzonderheden geven, op dezen grond dezelfde bron ontzegd zie. Van daar dan de redenering: PLUTARCHUS heeft in het *Leven van Sulla* nagenoeg een uittreksel geleverd uit diens *Gedenkschriften*; (een niet geheel verwerpelijk gevoelen van HEEREN bl. 152, doch met behoedzaamheid toe te passen;) nu treffen wij wel bij APPIANUS plaatsen aan , die met de getuigenissen van PLUTARCHUS tamelijk strooken , doch deze vermeldt daarbij veel, dat men bij genen niet leest of door iets anders vervangen vindt; *dus* heeft APPIANUS SULLA's *Commentarii* niet gekend. Die zóó redeneert, *moet* onjuiste resultaten verkrijgen, vooral wanneer hij twee schrijvers in vergelijking brengt, wier plannen zoo uiteenloopen, dat de een verpligt is zelfs in kleine bijzonderheden te treden, de ander, wat niet van algemeene strekking is, vermijdt.

Naar mijn gevoelen zijn er wel degelijk kenmerken, die ons het regt schenken om SULLA's *Commentarii* onder APPIANUS' bronnen te rangschikken; doch om zulk een onderzoek meer dan te beginnen, ten einde mijne meening niet onbewezen te laten, acht ik geenszins van mijne taak. Van de vier plaatsen, die zich bij eene vergelijking al heel spoedig aan mij voordeden, zal het genoeg zijn twee te noemen. Vooreerst

verwijs ik dan naar Plutarchus *Vit. Sull.* XIX en Appianus *de bell. Mithrid.* XLV. Beiden zijn het daar over het aantal gesneuvelden bij Chaeronea aan de zijde van Mithridates in dat opzigt eens, dat er slechts een overschot van 10,000 man naar Chalcis ontkomen is. *Μύριοι μόνοι ἀπὸ τοσούτων μυριάδων*, zegt de een; de ander, *μύριοι ἐκ δυώδεκα μυριάδων*, terwijl wij bij Livius *Epit.* LXXXIII »caesis hostium *centum millibus*" lezen. Daarop vervolgt

Plutarchus:	Appianus:
Ὁ δὲ Σύλλας λέγει τέσσαρας καὶ δέκα ἐπιζητῆσαι τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν, εἶτα καὶ τούτων δύο πρὸς τὴν ἑσπέραν παραγενέσθαι.	*Ῥωμαίων δὲ ἔδοξαν μὲν ἀποθανεῖν πεντεκαίδεκα ἄνδρες, δύο δ' αὐτῶν ἐπανῆλθον.*

»Maar dat verschilt toch één man", hoor ik mij toeroepen; »derhalve valt aan Sulla's geschrift op déze plaats van Appianus »niet te denken". Ik voor mij vind nog al reden om die gevolgtrekking niet aan te nemen. Of heeft het eenige waarschijnlijkheid voor zich, te vooronderstellen, dat het een ander dan een Sulla geweest is, die van zijn eigen volk, hetzij dan 12, hetzij 13 man durfde te laten sneuvelen, tegen 110,000 in de pan gehakte vijanden? Plutarchus heeft het buitensporige en onzinnige van zulk eene opgave ingezien, en daarom zijn' zegsman genoemd; Appianus volgde slaafsch. Een ander zou welligt gezwegen of b. v. *πάνυ ὀλίγοι* geschreven hebben; maar om willekeurig 14 tot 15 te verhoogen, als ware de zaak daarmeê gevonden, kon in niemands brein opkomen, noch van Appianus zelven, noch van hem, dien men alsdan zou willen aannemen dat hij gevolgd heeft. Kortom, ik geloof, dat het verschil niet anders moet verklaard worden dan uit eene vergissing van Plutarchus of Appianus, of wel uit eene schrijffout in een exemplaar van Sulla's *Gedenkschriften*, dat door één' hunner gebruikt is. Sulla toch heeft die in het Latijn geschreven en zeer waarschijnlijk zich van getalmerken bij dergelijke opgaven bediend, en dan was voor een' afschrijver de verwisseling van XIV en XV even goed mogelijk, als

van zoo vele andere nommers, b. v. van XV en XVI in het fragment van Claudius bij Nonius i. v. *grundire* en bij Diomedes I. p. 379. — Het andere voorbeeld zoeke men bij Appianus *B. C.* I. 56, en vergelijke het met Plutarchus *Vit. Mar.* XXXV, niet met *Vit. Sull.* VIII, tenzij om zich te overtuigen van het niet volstrekt doorgaan van Heeren's straks genoemde stelling. Daar is sprake van den dwang, kort vóór Sulla's vertrek naar Nola door Sulpicius en de zijnen den Consuls aangedaan, tot opheffing der *feriae*, en Plutarchus stelt Sulla's eigen verhaal tegenover dat van anderen. De plaatsen zijn mij te lang, om hier over te nemen, maar sterker proeve van in het oog loopende navolging is moeijelijk te leveren. Dr. W. heeft ze gekend, doch tot een heel ander doel verbruikt. Eens namelijk, bl. 7, dienen zij hem om aan te toonen, dat Appianus, als eene zaak op verschillende wijzen verhaald wordt, die overlevering volgt, welke het meest ten gunste van Sulla is; later, bl. 119, om Appianus' billijkheid en onpartijdigheid in het uitspreken van zijn oordeel te staven!

Wij hebben nu 3 §§ geregeld nagegaan, en genoeg gezien, om te vermoeden, wat de overige zullen opleveren. Ik verlang evenwel de beschuldiging te ontgaan, als had ik mij met een paar woorden van den verderen inhoud van het boek afgemaakt, en zal daarom nog enkele punten van dit en van de overige Capita in behandeling nemen.

In § 4 toont de S. aan, dat Appianus de *Historiae* van Sallustius niet schijnt gebruikt te hebben, en bewijst in dezelfde § van Caput II het tegendeel, wat den *Catilina* betreft. Hier is hij veel beter geslaagd. Dit neemt niet weg, dat wij nog wel eens op zonderlinge redeneringen stuiten. Mij althans is het niet regt duidelijk, wat het volgende beteekent, bl. 43 s. f. »Appianus heeft ongetwijfeld uit Sallustius' *Catilina* geput. Maar of hij het regtstreeks uit Sallustius heeft, of uit dezelfde bronnen, beslis ik niet. Toch beken ik (confiteor), dat ik liever het eerste met Wilmans (*de fontt. Dion. Cass.* p. 27), dan het laatste met Hagen (*üb. Röm. Gesch.* p. 18, al.) geloof, ofschoon Hagen op eene andere plaats (p. 298) zich geenszins schijnt gelijk te blijven".

Van § 5 durf ik niet beslissen, of de inhoud, op welken ik

reeds een paar malen gewezen heb, dan wel het opschrift ongelukkiger mag heeten: *Quaeritur, utrum A. Strabonem, an Posidonium, an Nepotem, an Oppium, Iubamne an Fenestellam contulerit.* Bij POSIDONIUS krijgen wij weêr te doen met eene »virorum auctoritas", die in de Ἱστορίαι van POSIDONIUS eene bron van APPIANUS meenen ontdekt te hebben, eene volgens den S. (bl. 22) zoo rijke bron, »ut alius alia ex eo (fon»te) desumere potuerit". De S. had echter hierbij niet zoo karig moeten zijn met zijn licht: want wij krijgen van dien rijkdom bijna niets te zien. Zoo HEEREN bl. 138 vlgg. wat duister was op dit punt, de *Fragmenta historicorum Graecorum* van MÜLLER, 3e Deel, zouden zeker groote dienst gedaan hebben. Nu komt men zelfs den titel van POSIDONIUS' werk niet te weten. Ook is de S. bl. 11 eenigzins in tegenspraak met zich zelven: want terwijl hij, gelijk wij boven zagen, het gebruik van de *Commentarii* van SULLA door APPIANUS voor onwaarschijnlijk houdt, vooral om het verschil in de geschiedenis van SULLA en MARIUS bij PLUTARCHUS en APPIANUS, acht hij het bijzonder om ditzelfde verschil waarschijnlijk, dat de laatste de toch ook aan PLUTARCHUS bekende Ἱστορίαι van POSIDONIUS wél gebruikt heeft. Eindelijk geeft hij ééne plaats op, waar POSIDONIUS door APPIANUS zal gevolgd zijn; ééne, waar zij verschillen. Mogelijk zijn er van deze soort meer. Dit is ten minste opmerkelijk en bij bronnenstudie niet te verwaarloozen, dat bij POSIDONIUS Athene's laatste tiran *Athenio* heet en tot de Peripatetische school behoort (ATHEN. V. p. 211 D), APPIANUS, in overeenstemming met alle andere schrijvers, hem den naam van *Aristio* en een' zetel in den lusthof van EPICURUS geeft.

Wat ik daar even opmerkte, dat de S. in zijn vertoog over SALLUSTIUS beter geslaagd is dan elders, ditzelfde komt mij voor bij LIVIUS het geval te zijn, § 6 van Caput I en in § 3 der beide volgende Capita, al kan ik mij met zijn' redeneertrant niet vereenigen. Ik twijfel dan ook niet, of hij schreef met zekere opgewektheid aan het einde van § 5: »Potius pro»peremus ad scriptores, qui aut integri in manibus sunt, aut »quorum saltem plura fragmenta temporibus superfuerunt. »Quibus conferendis et tutius decernendi et iudicium nostrum

»argumentis idoneis stabiliendi copia erit". Maar evenzeer heeft mij de lezing van zijn boek overtuigd, dat hetgeen hij die woorden doet voorafgaan, in volstrekt subjectiven zin en *in concreto* moet worden opgevat: »Eodem modo pergentes plu»res historicos, quorum opera non amplius supersunt, afferre »poteramus, sed a tali disquisitione abstineamus, quippe quae »nihil lucri pariat, nisi forte quis coniecturarum, quas protu»limus, unam alteramve ad certius quid statuendum nonnihil »prodesse existimare velit". Voor het overige zou bij de *Epitomae* van LIVIUS, FLORUS beter op zijne plaats geweest zijn, dan hij nu is in § 8 bij DIODORUS en VALERIUS MAXIMUS, te meer daar de S. zelf getuigt: »quem (Livium) Florum, nisi »unicum, saltem primarium ducem sibi elegisse constat", en der meening is toegedaan, dat, zoo dikwijls als FLORUS en APPIANUS bijna woordelijk (»ad verbum fere") hetzelfde zeggen, beiden het verhaalde aan LIVIUS te danken hebben (bl. 38).

§ 7, *Appianum quid e Frontino, e Cicerone, e Velleio Paterculo deprompsisse negamus*, had zonder eenige schade voor APPIANUS en voor de wetenschap kunnen wegblijven. Of moesten wij daaruit leeren: »Ex nullo eorum perpetua historia »temporum illorum, quos describit Appianus, colligi potuit"? Of zou een lezer van Dr. W.'s boek noodig hebben te weten: »Constat Frontinum opus, Strategematicôn titulo insignitum, »compegisse, quod bellorum civilium rationem habet", vooral op grond, dat BÄHR *Strategematicôn* voor den waren titel houdt? — Maar als ik Cap. II § 4, onder het opschrift: *A. Frontinum haud inspexisse videtur. — Neque a Cicerone eum pependisse arbitror* rell., zie aanvangen met de verzekering: »Inter scriptores, qui eandem materiam atque Appiani librum »secundum tractaverunt (?) quique *hodie in omnium manibus* »*sunt*, haud insignem locum occupat Frontinus", dan begrijp ik de strekking van die aanmerking even veel of even weinig, als mij het doel, waarmede FRONTINUS voor de derde maal ten tooneele verschijnt in Cap. III § 4, duidelijk wordt door de bewering (bl. 39): »Appianum Frontinum inspexisse mihi pa»rum probabile videtur, tum quod hunc Livio praeferre *insa*»*nientis* erat, tum vero quia nulla vestigia consensus Fronti»num inter et Appianum exstant". Het laatste argument

heeft evenwel iets ongemeen pittigs. Alleen zou het mogelijk *sanioris mentis* geweest zijn, niet in 3 §§, met opeenstapeling van voorbeelden, over schrijvers voort te praten, die niets met APPIANUS gemeen hebben. Immers deze uitkomst wordt telkens door Dr. W. verkregen. Slechts voor CICERO's *Philippicae* wordt eene uitzondering gemaakt, als die zeer zeker door APPIANUS gekend, doch zeer weinig gebruikt zijn. Zoo heeft EGGER (l. l. bl. 253) gezegd, en de S. toont het bl. 68 door één voorbeeld nader aan.

§ 8 begint met: »Ultimi scriptores, quos Appianus in auxi»lium advocare potuit, sunt: Diodorus S., Valerius M., Plu»tarchus, Florus". De conclusie valt uit in ontkennenden zin; voor PLUTARCHUS eerst in § 9. Allen komen in het volgende Caput weder ter sprake; de drie laatsten ook in Cap. III. Ik zal alleen doen zien, welk het deel is van VALERIUS, »e quo A. in tanta huius scriptoris brevitate multa desumere »*nequit*". Stemmen zij overeen, dan hebben zij »ex iisdem »scriptis" geput, bl. 22. Cap. II § 6 bl. 51 worden deze »eadem scripta" verminderd tot »unus idemque fons, Livius", op gezag van WILMANS! Cap. III § 3 bl. 66 en 67 vernemen wij: »Nobis existimantibus, Appianum modo ad Livium con»fugisse, modo ei alios praetulisse, praesto sunt Livii asse»clae, Valerius M. et Florus". Hier had dus de S. heel gepast kunnen berigten, wat hij bl. 1 in het algemeen bekent: »His cognitis, quivis intellexerit, me duce certo destitutum »tanquam in mari turbido et procelloso huc illuc iactari".

Eindelijk tracht Dr. W. in § 9, gelijk in Cap. II § 6 en Cap. III § 5, door het bijeenbrengen en vergelijken van vele plaatsen, APPIANUS voor te stellen als geheel onafhankelijk van PLUTARCHUS. Daarover kan ik hier niet uitweiden. Hij noemt zijne voorbeelden »sedulo collata", en dit moet iedereen hem toestemmen. Maar dat hij van het verschil of de gelijkheid der verhalen bij PLUTARCHUS en APPIANUS ter opsporing hunner bronnen weinig partij heeft getrokken, is ons vooral bij de GRACCHI en bij SULLA gebleken, en komt ook elders duidelijk uit. Vrij zonderling mag tevens de wijziging heeten, welke zeker gevoelen van den S. gedurende zijn onderzoek schijnt ondergaan te hebben. In deze § namelijk wordt bl. 25 ver-

zekerd: »Appianum legens dicas, te testem oculatum *demo-»cratiae faventem* audire; in Plutarcho vero aristocratiae pro-»pugnatorem te agnoscere putaveris", alles volgens NITZSCH bl. 443. Daarentegen wordt bl. 118 en 119 opgemerkt: »Ap-»pianum si legis, illud mox in oculos incurrit, praeeuntes eum »sibi non unice habuisse scriptores, qui de Gracchis eorumque »inceptis magnifice sentirent". Nogthans is APPIANUS niet zoo partijdig, als DIODORUS of LIVIUS. »Etsi igitur *optimatium par-»tibus favisse* videtur", luidt ten laatste de conclusie, »et ea »facile credidisse, quae a nobilibus annalium scriptoribus de »adversariis scripta erant, veritatem nunquam sciens infle-»xit."

Daar ik den gang van Dr. W.'s onderzoek zoo getrouw mogelijk gevolgd heb, schijnt mij eene herhaling van hetgeen hij in § 10 opgeeft, als zijne resultaten omtrent de bronnen van het Ie Boek, even nutteloos, als het onnoodig is, het weinige, dat hij tot zijne verontschuldiging in het midden brengt, te wederleggen. 't Is wel waar, in dat Boek noemt APPIANUS geen enkele zijner bronnen, en vast is derhalve de grond, waarop men staat, volstrekt niet; maar al ware het anders, toch zou noch kon de S. geslaagd zijn bij die wijze van navorschen en navolgen. In ASINIUS POLLIO en OCTAVIANUS AUGUSTUS heeft hij daarvan voldoende proeven geleverd. Ook dit wil ik bewijzen.

In het IIe Boek zal dan APPIANUS, volgens zijne eigene getuigenis, de *Historiae* van ASINIUS POLLIO gebruikt hebben, en vermoedelijk ook in de 3 overige Boeken. Daarop valt niets af te dingen. Werkelijk wordt, gelijk Dr. W. bl. 31 heeft willen zeggen, ASINIUS door APPIANUS *B. C.* II. 70 *bedoeld*, II. 82 als »auctor" vermeld. Uit deze zekerheid weet echter de S. niet het minste voordeel te trekken; maar met de eene hand klemt hij zich aan THORBECKE, met de andere aan SCHWEIGHÄUSER vast, en geeft alle zelfstandigheid prijs. Slechts dáárin laat hij hen los, dat hij *niet* aanteekent, dat het door APPIANUS (c. 82) verhaalde ook bij PLUTARCHUS *Vit. Pomp.* LXXII voorkomt, insgelijks met aanhaling van POLLIO. Ja, wat meer is, bl. 34 geeft hij beide plaatsen op, als »loci, in quibus exi-»guum consensum, multum discriminis videas", te weten tus-

schen PLUTARCHUS en APPIANUS. Zoo doet men zelfs meer dan laten glippen; zoo werpt men weg, wat men anders gretig zoekt, als men de onafhankelijkheid van APPIANUS ten opzigte van PLUTARCHUS wil handhaven. Ik sprak van *vastklemmen.* Wat namelijk Dr. W. bl. 30 l. pen. tot bl. 31 l. 7 ons te lezen geeft, vindt men, natuurlijk met uitzondering van »opi-»natur Thorbecke" en van den overgang »utut est", bij THORBECKE bl. 119 en bij SCHWEIGHÄUSER III bl. 763 woordelijk terug. Geen zweem is er van eigen onderzoek, tenzij het onderzoek moge heeten te schrijven: »Quod non omnia, aucto-»re Asinio apud alios scriptores relata, (A.) ex eo desum-»sit, nihil contra meam sententiam pugnat", waarop eene mededeeling volgt, dat ASINIUS ook *Brieven* geschreven heeft aan aanzienlijke mannen, o. a. aan CICERO en PLANCUS, maar dat wij niet weten, of die *Brieven* door APPIANUS zijn ingezien. En hiermede is de zaak van POLLIO's *Historiae*, als bron van APPIANUS' IIe Boek, afgedaan, terwijl het licht, dat Cap. III § 2 bl. 60 over de overige Boeken ontstoken wordt, zoo mogelijk, nog duisterder brandt.

Neen, ASINIUS POLLIO is niet *be*handeld, maar *mis*handeld. En toch behoefde hier slechts de loop van eene aangewezene bron gevolgd te worden, van eene bron, welker water eene eigenaardige kleur had, die zelfs bij eene vermenging moest zigtbaar blijven. Als »actor rerum" wordt ASINIUS vrij dikwijls door APPIANUS vermeld. Hieruit kon ten aanzien van den »scriptor rerum" veel met hooge waarschijnlijkheid worden opgemaakt. Dan kwamen de kenteekenen, van elders ontleend, b. v. de ongunstige gezindheid van ASINIUS jegens CICERO. Dit was een *certum vestigium viai*, waaraan de S. zoo weinig gedacht heeft, dat hij, na zijne bl. 122 afgelegde verklaring: »A. mihi videtur Ciceronis indolem deprimere voluisse »et data opera eius gloriae obtrectavisse", ten einde raad, vervolgt: »Non meum est, quo iure ita de florentissimo Romano-»rum oratore sentiat, disceptare. Sed hoc unum si excipias, »sane omnia apud eum ex animi sententia profecta sunt." Voorts zou op ASINIUS hebben kunnen en moeten toegepast worden, wat bl. 23 bij FLORUS en bl. 52 bij SUETONIUS onder het oog gehouden is, dat, hoe gelijkluidender twee geschied-

schrijvers, van welke de een den ander niet gevolgd heeft, dezelfde gebeurtenissen verhalen, de waarschijnlijkheid des te grooter is, dat hunne berigten uit dezelfde bron gevloeid zijn. Daar het nu, gelijk Dr. W. aantoont, niet wel voorondersteld kan worden, dat PLUTARCHUS onder de »auctores" van APPIANUS geweest is, en beiden toch in de beschrijving van den oorlog tusschen POMPEIUS en CAESAR zeer vele punten van overeenkomst hebben, beiden ASINIUS als getuige oproepen, in het eenige geval, waarin dit door APPIANUS geschiedt; — zoo mag men, geloof ik, met eenig regt gissen, dat ook waar die naam *niet* genoemd wordt, hetzelfde heeft plaats gehad. Het blijft intusschen eene gissing, doch die dán der waarheid zoo nabij mogelijk schijnt te komen, als de getuigenissen van PLUTARCHUS en APPIANUS door een' derde bevestigd worden, die insgelijks zich somtijds op ASINIUS beroept, zoo als SUETONIUS. Weten wij dus uit PLUTARCHUS *Vit. Caes.* XXXII, dat ASINIUS er bij was, toen CAESAR besloot den Rubico over te trekken, en zijn verhaal in de hoofdzaak met dat van APPIANUS *B. C.* II. 35 overeenstemt, terwijl deze het *Iacta alea esto* noemt τὸ κοινόν· Ὁ κύβος ἀνερρίφθω, de ander τὸ κοινὸν τοῖς εἰς τύχας ἐμβαίνουσιν ἀπόρους καὶ τόλμας προοίμιον· Ἀνερρίφθω κύβος; — vinden wij daarenboven beider verhaal bij SUETONIUS *Caes.* XXXI vlg. terug, nadat deze, weinige regels te voren, de *Historiae* van ASINIUS als zijne bron genoemd heeft; is het dán zoo vermetel, of ligt het niet veeleer voor de hand, te besluiten, dat zij alle drie met ASINIUS POLLIO zijn te rade gegaan? Doch al genoeg over de verkeerde behandeling, welke deze beroemde »actor et scriptor rerum" van Dr. W. ondervonden heeft.

Ofschoon de S. aan de *Commentarii* van AUGUSTUS, eene hoofdbron van APPIANUS, grootere zorg gewijd en hier ten minste wat dieper doorgetast heeft, is toch zijn onderzoek niet afdoende noch volledig, en bij gevolg in de uitkomst niet bevredigend. Zelfs schijnt hij het groote gebruik, dat APPIANUS van die *Gedenkschriften* heeft gemaakt, later zoo geheel vergeten te zijn, dat hij bl. 123 en 124 de genegenheid, welke blijkens de daar aangehaalde plaatsen APPIANUS veel meer jegens AUGUSTUS dan jegens ANTONIUS aan den dag legt, uit eene innige overtuiging verklaart, dat de monarchie noodzakelijk was.

Waarlijk, zoo het in de bedoeling van den S. kon gelegen hebben, om ons geen' te hoogen dunk te doen opvatten van de vastheid van Appianus' staatkundige beginselen, hij zou het niet veel erger hebben kunnen maken. Immers zagen wij daar straks den nu monarchalen geschiedschrijver niet der democratie en schier gelijktijdig der aristocratie toegedaan? Maar laat mij liever door een enkel voorbeeld het onvoldoende aantoonen, waardoor zich ook het onderzoek naar de *Commentarii* van Octavianus kenmerkt. Bekend is het verhaal, dat Augustus zich met geweld het Consulaat verschaft heeft; doch niet allen, die er van spreken, voegen bij hun berigt de vermelding van hetgeen voorafgegaan is en hem eenigermate tot verschooning kan strekken. Vrij uitvoerig doet dit Appianus *B. C.* III. 82, en op die wijze, dat het bijna niet te betwijfelen valt, of ook dat verhaal is aan Augustus zelven ontleend. Weichert hield zich hiervan zoo overtuigd, dat hij de plaats van Appianus onder de fragmenten van Augustus heeft opgenomen, *Imp. Caes. Aug. reliquiae* p. 209 vlg. Mij dunkt, als men let op den niet onduidelijken wenk van Plutarchus *Vit. Cic.* XLV sq., dan moet men tot die gevolgtrekking komen. Zelfs zou ik geen oogenblik aarzelen om dáár ὡμολόγει δὲ Καῖσαρ αὐτός te veranderen in ὁμολογεῖ κτέ., zoodat wij een citaat voor ons hebben. Is dit hyperkritisch? Het kan zijn; maar kritisch is toch zeker geene uitspraak als deze: »Apud Plutar»chum Octavius suffragante Cicerone consul creatur; apud Ap»pianum fit contrarium", bl. 72. Hoe intusschen Dr. W., over Augustus schrijvende, het belangrijke werk van Weichert ongebruikt kon laten liggen, is vooral in hem onbegrijpelijk, die zoo dikwijls naar verouderde werken of onbeduidende boekjes of ter zake niets doende geschriften verwijst; die o. a. bl. 62, waar gehandeld wordt over de *Commentarii* van Agrippa, terstond een beroep doet op het werkje van Wilmans *Over de bronnen van Dio Cassius.* Is de eisch te groot, dat hij voor het minst Suringar's verhandeling *De Romanis autobiographis* had moeten kennen? Niet dat ik den vloed der citaten, op welken de tekst van den S. somwijlen als dobbert, vermeerderd wenschte; maar wilde hij, om een' langen en dikwijls moeijelijken omweg uit te winnen, zich van gidsen bedienen,

zonder daarom door hunne oogen te zien, hij had de regte moeten kiezen, hij had keuriger moeten zijn. Ik sprak boven van MÜLLER's fragmenten-verzameling. Door datzelfde 3e Deel zou hij kennis gemaakt hebben met het *Leven van Octavianus*, zoo als dit beschreven is door NICOLAUS VAN DAMASCUS. De zoogenaamde *Excerpta* περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας waren ook elders te vinden, doch dáár tevens de eerste uitgave van het andere, in het Escuriaal ontdekte gedeelte. HEEREN heeft dit laatste niet kunnen aanwijzen, EGGER in 1844 het nog niet gelezen, maar 10 jaren later mogt het bij een onderzoek naar de *fontes* van APPIANUS niet verwaarloosd zijn.

Na al het gezegde nog opzettelijk te verwijlen bij hetgeen ons *de fide et auctoritate* APPIANI wordt medegedeeld, komt mij niet alleen niet noodig, maar zelfs doelloos voor. Trouwens, dat een vertoog over de *fides* van APPIANUS niet degelijk kan zijn, als het op zulke gebrekkige grondslagen berust, als daarbij naar de *fides* der bronnen zelven volstrekt geen onderzoek gedaan wordt; — want of de S. (bl. 53, 73, 84, enz.) pleglig en openlijk ons verzekert, dat hij er voor instaat, doet niets ter wereld af; — behoeft geen nader bewijs. Ook strekken de opmerkingen van den S., voor een groot gedeelte, wel om den inhoud, maar niet om de historische waarde van APPIANUS' *Bella Civilia* te leeren kennen; wel om zekere gemoedelijkheid van den *mensch*, maar niet om de verdiensten van den *schrijver* te doen uitkomen. Men leze slechts dezen eersten zin van Cap. VII: »Si verum est, *stilum esse hominem* (!) hominisque mores ergo ex eius scriptis cognosci posse, constat, in libris de bellis civilibus haud pauca indicia occurrere luculenter demonstrantia, Appianum virum probissimum fuisse"; en wete, dat dit vervolgens ook daardoor wordt opgehelderd, dat APPIANUS in het geheel maar drie voorbeelden geeft van slechte vrouwen, en daarentegen zeer vele van brave echtgenooten en trouwe slaven!

Ik beschouw dan de mij opgelegde taak als volbragt. Ik heb haar wat zwaar opgenomen, zwaarder mogelijk dan behoefde en de Redactie der *Mnemosyne* van mij verlangde. En inderdaad, had ik alleen willen aanwijzen, dat het geschrift aan uitvoerigheid in het bijna overtollige onvolledigheid paart

in het volstrekt noodige; dat het lijdt aan eene algemeene krachteloosheid van redenering, vooral ook aan groote onjuistheid van betoog en bewijsvoering; dat meermalen verkrijgbare uitkomsten niet verkregen, noch de verkregene naar behooren toegepast zijn; dat men eene voortdurende weifeling waarneemt, die noch geven durft noch nemen, een gemis van naauwkeurigheid, gebrek aan grondigheid, niet zelden opoffering van zelfstandigheid; — had ik dit alles eenvoudig willen *aan*wijzen en het karakter van het boek in ruwe trekken schetsen, zeker zou dan mijn verslag in beknoptheid veel hebben kunnen winnen; maar hier scheen mij, zoo niet *teregt*wijzen, dan toch *be*wijzen een eerste vereischte. Kortom, niet wegens het boek, maar in het belang der zaak heb ik mij deze meerdere moeite gaarne getroost. Laat mij dit er bijvoegen. Ik vleide mij met de hoop, dat, hoe duidelijker ik deed zien, dat na den arbeid van Dr. W. een onderzoek naar de bronnen van Appianus meer wenschelijk dan overbodig is geworden, niet slechts het Utrechtsch Genootschap des te minder besluiten zou tot het intrekken zijner prijsvraag, maar dan ook anderen zich des te sterker zouden opgewekt gevoelen, om naar aanleiding van deze vraag, en opmerkzaam gemaakt op zekere bij- en omwegen, die niet tot de waarheid leiden, aan hetzelfde onderwerp hunne krachten te beproeven. Of die hoop ijdel was, zal de tijd moeten leeren. Intusschen wete Dr. W., zoo goed als hij zal begrijpen, hoe ik ten zijnen aanzien met geene vooringenomenheid heb *kunnen* oordeelen, dat ik wel met de warmte der innigste overtuiging, maar daarom niet zonder leedgevoel een zoo ongunstig vonnis over zijn boek heb uitgesproken. Ἥδιστον ἄκουσμα ἔπαινος. Gaarne had ik hem dit genot geschonken; doch ik prijs niet, wat ik niet prijzen *mag*. Transactie duldt de wetenschap niet.

Amsterdam, Januarij 1856. J. G. Hulleman.